

CİLT 2

BAHAR 1414/1994

SAYI 1

**İSLÂMÎ
SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

inkilâb

Eğitim ve İletişim Teknolojisinde Temel Meseleler*

*Dilnevaz A. Sıddıkî***

Son zamanlarda Eğitim ve İletişim Teknolojisi dar anlamda iletişim araçları veya insanın tâbi olduğu fizikî sınırları aşmasını mümkün kılan bir dizi araç olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Etimolojik anlamı ise insana problemlerini çözmeye yardımcı olan birtakım soyut ve somut teknikler şeklinde ifade edilebilir. Eğitim teknolojisi (ET) öğrenmeyi kolaylaştırmak için emrimize verilen araçlar olarak tanımlanabilir. Tickton (1971) ET'nin amacını "eğitimi daha verimli ve ferdî hâle getirme, daha ilmî bir temele oturtup öğrenimi daha etkili kılma, öğrenme sürecini daha hızlı ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlama" şeklinde izah etmektedir. Teknoloji bir medya ve iletişim aracı olarak nôtüredir. Bu gerçek onun zamanında ve uygun mesajlar için kullanımının tabii bir sonucudur ve öneminin anlaşılmasında bu gerçek önemli bir yere sahiptir. Toplumun üzerinde yoğunlaşması gereken gerçek budur.

Son zamanlarda bilgisayar, video, fiber optik, uydu televizyonu ve diğer gelişmiş teknolojiler küçük bir insan grubunun milyarlarca kişinin hayatı üzerinde hakimiyet kurmasına yol açmıştır. Eğitim teknolojisi de bu küresel güçten payına düşeni almıştır. Sonuç olarak ET ve kitle iletişim arasındaki klâsik sınırlar öylesine belirsizleşmiştir ki ET, yanlış bir isim hâline gelmiştir.

* Dilnawaz A. Siddiqui, "Selected Major Issues in Instructional/Communication Technology: An Islamic Perspective," *AJISS*, Vol: 10 No: 3 (Fall 1993), ss. 312-325.

** Dilnawaz A. Siddiqui Clarion University of Pennsylvania'nın (Clarion, Pennsylvania) İletişim Bölümü'nde profesördür.

Ondokuzuncu yüzyılda deniz yollarına ya da yirminci yüzyılda hava yollarına hakim olanın bütün dünyaya hakim olacağı şeklindeki ifadeler artık sıradan bir söz haline gelmiştir. Öyle görünüyor ki, yirmibirinci yüzyılda hava dalgalarına hâkim olan bütün dünyayı ve onun ötesindeki herşeyi kontrol altına alacaktır. Böylelikle donanım tekniklerinin en önemli sonucu olarak, yeni teknolojilere hakim olmanın ve bunları insanlık için çok çeşitli şekillerde kullanmanın siyasî ve psikolojik sonuçları ile ilgili araştırılması gereken sorular ortaya çıkmıştır.

Bu sorulara uygun cevaplar verilebilmesi için hayat, insanlık ve kâinat hakkındaki felsefi düşüncelerin ortaya konması gerekmektedir. Bu düşünceler Batılı ET külliyyatında ya tamamen ihmal edilmiş, ya da eğitim sürecinin işlenmesi ve tasarlanması aşamalarında yapay değinmelerle hafife alınmıştır. Daha önemlisi ticarî menfaat odakları, kendi mallarını öğrenim adı altında satmaya devam etmiştir.

ET külliyyatı üzerine son zamanlarda yapılan bir araştırmada, “toplum ve kültür” kategorisi en son sırada yer almıştır (Ely 1991). Öğrenci ile ilgili konular bölümünde bile, en çok ilgiyi idrak olayının sinirsel anatomisi toplamış, beşerî varoluşun psiko-ahlâkî yönü neredeyse tamamiyle ihmal edilmiştir. Yalnız bir istisna olarak, Johnsen ve Taylor (1991)'a ait hem eğitimin hem de ET'nin “beşerî değer ve tasarımlardan kaynaklanan birer beşeri icat olduğu; her ikisinin de değer-yüklü olup sosyal dünyada fizikî dünyadaki olgulardan çok daha farklı işledikleri” şeklindeki iddiayı zikredebiliriz. Aynı doğrultuda olmak üzere Bednar (1991) da “bütün alanlardaki, özellikle insanların durumunu geliştirmeye yönelik alandaki bütün varsayımları gözden geçirmemiz gerektiğini” ısrarla söylemektedir.

Bir gün bu algılamamızın uygun bir harekete dönüşeceğini ümit ediyorum. Johnny'nin karmaşık eğitim teknolojilerine rağmen neden halâ okuyamadığı sorusu, zihnine hakim sinir yapısı ve içinde yaşadığı sosyal çevre incelenerek cevaplandırılabilir. Öyle görünüyor ki sorun dar ufuklu ve tamamen ekonomik ya da meslekî yetenekleri geliştirmeyi hedefleyen Batılı eğitimden kaynaklanmaktadır.

Komünizm ve kapitalizm gibi materyalist ideolojilerin tersine İslâm, evrensel değerler üzerinde kişilik inşa eden bir eğitimi benimsemektedir. İslâm, öğrencinin etrafında rahimden kucağa, evde, okulda ve en geniş beşerî toplumda sağlıklı bir toplumsal iklim ve yapı oluşturmaya, bunu korumaya ve güçlendirmeye çalışmaktadır. Batıdaki ilk modern (Rönesans sonrası) eğitim modelleri, İslâm'ın her zaman vurguladığı bu müşahhas özelliğin dengeli ve açık gelişimin-den etkilenmiştir.

Makalenin geri kalan kısmında İslâmî görüş açısından önem arzeden bazı

meseleleri tanımlamak suretiyle temel düşünceler izah edilecektir: ET konularının tanımlanması ve tahlili arkasındaki teorik varsayımlar ve beşeriyet, mesaj, vasıta, metotlar, çevre ve ölçüm kategorileri altında sınıflandırılan konuyla ilgili altı meselenin gelişimi.

Teorik Varsayımlar

Johnsen ve Taylor (1991)'a göre geleneksel Batılı ET'nin teorik temelleri, her eğitim faaliyetinin ölçülebilir amaçlar taşıdığını kabul eden Tyle'in 1950'deki mekanik teoloji fikrine dayanmaktadır: Bu davranışsal düşünce, 1960'larda Skinner'in öğrenim araçları tarafından ve daha sonraları ET hareketi tarafından desteklenmektedir. Bunun ilk uygulamaları askeri-endüstri sektöründe, daha sonra ise eğitim-öğretim sektöründe görülmektedir. Araştırma geliştirme faaliyetleri artan bir şekilde içe, öğrencinin zihnine yönelmekte ve daha geniş toplumsal faktörleri ihmal etmektedir.

Burada, bir öğrencinin zihnî faaliyetlerinin, eğitim uyarılarına verilen tepkilere ek olarak kişinin inancı, eğilimleri ve hareketleri arasında bulunan kaçınılmaz bağdan kaynaklanan diğer önemli faktörler tarafından belirlendiğini göstermeye çalışacağım (Siddikî 1988).

Modern eğitimdeki bazı kritik meseleleri incelemeden önce, yapılan tahlillerin üzerinde temellendirildiği mantıkî varsayımların açıklanması gerekmektedir. Bu varsayımlar şöyle sıralanabilir:

1. Beşerî iletişim olgusu (sözlü ve sözlü olmayan) hiçbir zaman değerlerden bağımsız değildir.
2. Bir insanın fiilleri yaşam, beşeriyet ve doğru ile yanlış ölçütleri hakkında bilinç altında ve bilin çüstünde bulunan inançlar, değerler ve düşüncelerden kaynaklanır.
3. Aşırı izâfî eğilimler, uzun vadede süreklilik ve dengeden ziyade kaos ve çatışmalara yol açar.
4. Bir insanın inançları başka insanların yaşamını etkileyen davranışsal sonuçlara yolaçar.
5. Sağlıklı bir toplum, eleştirel düşüncede serbestiyet ölçütü olan dürüstlük konusunda, adâlet, barış ve birlik gibi öz (evrensel) değerlerde toplumsal bir konsensüs gerektirir.
6. Böyle bir toplumsal düzeni tesis edebilmek için, bütün birey ve kurumların bu olumlu öz değerlere katkıda bulunması gerekmektedir.

7. Sağlıklı bir toplumun mensupları olumlu inanç, eğilim ve fiilleri yüceltirken olumsuz olanları da yoketmeli ya da en azından kontrol altına almalıdır.
8. Öz değerlerde birlik ve çevresel-değerlerde çeşitlilik, yaratıcı, yenilikçi ve aynı zamanda sağlıklı bir beşerî toplumun oluşumunu hızlandıracaktır.
9. Teknoloji, şayet yukarıda belirtilen ahlâkî ilkeler gözönünde bulundurulursa etkili bir biçimde kullanılabilir.
10. Bütün bunlardan dolayı eğitim teknologları, öğrenimi kolaylaştıran muhteviyatın, kavramların veya misallerin seçilmesi ve sıraya konulması şeklindeki profesyonel işlerde değerler açısından tarafsız olamazlar.

Bellibaşlı Konular

ET alanındaki eğilimler ve çeşitli konular hakkında Ely (1991) tarafından yapılan araştırmada ilgili konular şöyle sıralanıyor: eğitim süreci, teknik gelişmeler, yönetim (genel), ET alanının yönetimi, ET hizmetlerinin, personelin, toplum ve kültürün yönetimi ve son olarak araştırma ve teori. Görüldüğü gibi daha geniş kapsamlı sosyo-kültürel meseleler yeterli ilgiyi görmemektedir. Belirtilen eğilimlerden dördü eğitimin gelişim süreci ile, üçü ET donanımı ile, ikisi teknologların meslekî eğitimi ile ve birer tanesi de etki tahlili ve ET araştırmaları ile ilgilidir. Her eğilim bünyesinde çeşitli meseleler tanımlanırken, bunlardan bir tanesi bile bireysel veya sosyal değerlere temas etmemektedir. ET'nin bir araç değil de bir amaç olduğu şeklinde bir düşünce beyan edenler ise çoğunlukla Batılı olmayan eğitimcilerdir (UNESCO 1989).

Bu makalede belli başlı meseleleri daha geniş kapsamlı İslâmî düşüncelerin ışığında şu sırayı gözeterek tanımlamaya ve tahlil etmeye çalışacağım: Beşeriyet (yazar, öğrenci, tasarımcı, eğitimci, yönetici); Mesaj (muhteviyat); Araç (eğitim araçları); Metod (teknikler, yöntemler, stratejiler, yönetim); çevre (eğitim, toplum ve iklim ile ilgili); ve Ölçüm (kıymet biçilmesi, araştırmanın değerlendirilmesi).

Batılı mesajlar değerlendirirken, bunlarda yüklü olan değerlerin dikkate alınmaması gariptir. Çünkü "değerlendirme" kavramı, daha önceden tesbit edilen amaçlara ulaşıp ulaşılmadığı şeklinde anlaşılmaktadır. Fakat Müslüman ET uzmanları ilk ve son aşamada herhangi bir eğitim amacının öğrencinin psiko-ahlâkî yapısında ne gibi değişikliklere yol açacağıyla ilgilenir. Bu yüzden İslâmî eğitim ve öğretimde beşerî varoluşun misyon ve anlamı son derece önemlidir.

Beşeriyet. Modern batılı fert, birçok etkili gücün ürünüdür. Zayıflayan Yahudi-Hristiyan ahlâk; yaygınlaşan ateizm; en güçlü olanın hayatını sürdürmesi ilkesine dayalı Darvinci görüş sonucunda işbirliği yerine vahşi rekabetin hızlandırılması; acımasız faydacılık ve materyalizm bu güçlerden bazılarıdır. Beşerî varoluş ile ilgili olan bu düşünce müteakip sayfadaki Tablo 1'de yer alan İslâmî görüş ile çelişmektedir.

Mesaj. Mesaj tasarımı konusuna gelince, İslâmî ET'de müfredat muhteviyatları Kur'ân'da (16:36) tanımlandığı gibi hak, adalet, eşitlik ve barış alanındaki kutsal amaçlara hizmet etme şeklinde bir beşerî misyona dayalı olan yaşam hakkındaki sağlıklı düşüncelerle uyum içerisinde olmalıdır. Bu durum, şifâhî olan ve olmayan bütün araçlar kullanılarak (Beled sûresi [90]:7-10) idrak, his ve psiko-motor gibi bütün alanlarda gerçekleştirilmelidir.

Hâlihazırda mevcut olan mesajların tamamı, özellikle sosyal ve beşerî bilimler alanında veri tabanı formunda olanlar İslâm dışı bakış açılarıyla yazılmıştır. Müslüman ET uzmanları için en büyük zorluk yukarıdaki mesajların İslâmî bakış açısına göre kullanılabilir hâle getirilmesidir. Bu da insanlığın bugün karşılaştığı ve gelecekte karşılaşacağı çeşitli problemlerin çözülmesi için İslâmî değer ve uygulamaların sahip olduğu potansiyelden “muhafızların” haberdar edilmesi konusunda Müslüman uzmanların fiilen katılımını gerekli kılmaktadır.

Müslüman eğitim tasarımcıları sadece her taraftan saldırıya maruz kalan fikirlerini savunma alanında değil, meslekî yeteneklerini sahip oldukları doğruların kendi kendini izhar ederek kitleleri ikna edeceği bir biçimde sunulması konularında da zorluklarla karşılaşmaktadırlar. İşte ancak o zaman veri tabanına girişi kontrol eden güçler yeterli bir biçimde işbirliği yapabilecektir. Halk düzeyinde düşüncelerimize karşı güçlü bir direnç bulunmakta iken, mesleki düzeyde alternatif değer için büyük bir arayış bulunmakta ve dinleme isteği gittikçe artmaktadır.

Eğitim plânlamacısı ve tasarımcısı, Allah'ın vekili olma misyonuyla çalışmadan ve haksız hüküm vermeden, kaim evrensel gerçekleri yüceltmelidir (Nisâ sûresi [4]:1; Hucûrat sûresi [49]: 13). Kur'ân ve hadis külliyatı âdil ve hukukî bir toplumsal düzen kurulabilmesi için gerekli bütün temel prensipleri ihtivâ etmektedir. Burada Müslümanlara düşen görev, değişik zamanlarda ve çeşitli kültürel çevrelerde meydana gelen belirli olaylara çözüm üretmek için bu ilkeleri etkili ve dinamik bir biçimde kullanabilmektir. Müslüman eğitim plânlamacıları ve tasarımcıları, uzmanların hiçbir ilkedan taviz vermeden yukarıdaki amaca ulaşabilmeleri için gerekli araç ve gereçleri sağlamalıdır. İlâve olarak, Müslüman planlamacı ve tasarımcılar, İslâmî kurumların mevcut hıza, karmaşıklığa ve diğer toplumsal taleplere ayak uydurmalarına ve kendilerini ayarlamalarına yardımcı

Tablo: 1 Batılı ve İslâmî Değerlerin Görünümü

Hâkim Batılı Görüş	İslâmî Görüş
İlk Günahla doğum	Özgür ve suçsuz doğum (6: 164)
Darvinci hayvan	Kutsal ruh üflenmiş (32:9; 15: 29)
Sevk-i tabî	Determinizm (33:38) ve hür iradenin uzlaşması (18:29)
İlahi rehberliğin terki ve beşerî misyonun yokluğu	İlâhî rehberliğe ihtiyaç duyma ve ona peygamberler aracılığıyla varis olma; Allah'ın vekilliği misyonunu taşıma (2: 30; 25: 55)
Öz değerlerden mahrum	İhlâl edilmesi günah olan (102: 5-7) öz değerlere sahip (30:30)
Bir kişinin günahı için başkası ölmüştür.	Herkes kendi günahından sorumludur. (99: 6-8; 49: 13)
Homo Ekonomus	Hayatın amacı çok yönlü bir başarıdır: ruhî, sosyal, ekonomik ve siyasi. (4: 114)
Materyalist, ferdiyetçi, aşırı izafiyetçi, "çalış-ye-çalış" yaklaşımı	Başkalarıyla ilgilenme (3: 110); fedakâr bir yapı inanç düzeyinde netliği gerektirir. (18: 88)
Teknolojik olarak ileri	Bilim ve teknoloji, donanım ve yazılım alanında çok geri

olabilmelidirler. Bunu yaparken, bu taleplerden bazılarının bazı durumlarda ümmet ve insanlık için en hayırlısı olamayabileceği hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalıdır. Ancak unutulmamalıdır ki Kur'ân, Müslümanların uyanık, dikkatli, aktif olmasını ve yeni tehditler karşısında gerektiği ölçüde duyarlı olmasını emretmektedir (Nisâ sûresi [4]: 95; el-Farukî 1992). Ayrıca Müslümanlar, hakikatin mü'minin yitiği olduğu ve onu nerede ve ne zaman bulursa alması gerektiği şek-

lindeki hadise kulak vermelidir.

Müfredat/eğitim plânlamacıları ve tasarımcıları öz İslâmî değerler üzerinde sürekli araştırma yapmalı ve İslâmî açıdan caiz olan bütün araçları kullanarak bu değerleri yüceltmelidirler. Müslümanların herhangi bir mesajı seçerken, benimserken ve uyarlarken iffet ve hayadan yoksun bazı içerik ve misaller taşımaması hususunda âzamî derecede dikkatli olmaları gerektiği belirtilmelidir. Yaratıcı ve yenilikçi yeteneklerin ve tekniklerin caiz olan (yani İslâmî ahlâk anlayışına aykırı olmayan) bütün biçimleri, mesajın çekiciliğini artırabildiği ölçüde kullanılmalıdır. Zaman ve para açısından da maliyetlerinin düşük olması gerekir (A'raf sûresi [7]: 31-3). İslâmî değerler esnek, pratiğe uygun ve dengeli (Bakara sûresi [2]: 158) olup ET uygulayıcılarının dikkat edeceği tek şey caiz olmayan şeylerden kaçınmalarıdır. Mesajı öğrencilerin seviyeli organizatörleri için cazip ve uygun hâle getiren estetik ve artistik yetenekler açısından büyük bir serbestiyet vardır.

Eğitimin geleneksel muhtevası ihtiyaçların geçerli bir tahliline dayanmadığı gibi (kavramlar açısından çoğu zaman olduğu gibi) içerik ve misaller açısından da çok geri olup, dil yönünden ise seçkin ve bilgiç bir karaktere sahiptir. İslâmî eğitim yayınlarında hâlihazırda iletilen mesajlar, sahip olunan düşüncelerle çelişmekte ve bu yüzden kafa karıştırmaktadır. Dahası bu mesajlar Müslümanların karşılaştığı problemlere hitab etmemekte ve bundan dolayı karşılaşılan sıkıntıları hafifletmede etkisiz kalmaktadır. Bu mesajlar uzun vadede materialist, laik-hümanist, ateist, sorumluluk hissinden yoksun ve insan kaynaklarını yeni iç ve dış tehditlerin hakkından gelebilecek hâle getirmekten uzak bir karaktere sahiptir. Bütün bunlardan dolayı mevcut eğitim müfredatları hakkında ve bunların içerik ve öğrenim ortamlarındaki bilinçaltına hitabeden ve gizli hâle bulunan mesajlar hakkında derinlemesine bir inceleme yapılması çok büyük bir zorunluluktur.

Vasıta. Müfredatların içeriğinde bulunan mesajların fevkalâde önemli olduğu anlaşıldığına göre, modern teknolojiler yönünden eğitimde kullanılan vasıtanın da önemli olduğu vurgulanmalıdır. Müslümanlar olarak mesajın vasıtanın kendisi olduğu inancına tamamen katılmasak da, vasıtanın, tarihte hiç görülmemiş şekilde bir mesaj üretilmesi ve dağıtılması açısından büyük bir güce ve katkıya sahip olduğunu da gözardı edemeyiz. Vasıtanın hem sadece bir alet olduğunu hem de mesajın içeriğini, doğruluğunu veya yapacağı tesiri olumsuz yönde etkilememesi gerektiğini unutmamalıyız.

Vasıtanın ve mesajın birbirine göre oynadığı rolleri anlamının yanında, insanlar vasıtaya hâkim olan değerlere ve bu değerlerle iletilen mesajlara kayıtsız kalmamalıdır. Daha önce belirtildiği gibi, eğitim teknolojisi geleneksel anlayışta

bir ders ünitesinin akademik örgüsü içerisinde sınıfta yapılan etkinlikler şeklinde sınırlandırılmaktadır. Artık bu tanım doğru olmadığı gibi, uzun mesafeler söz konusu olduğu zaman eğitim teknolojileri mesajı dünyanın ötesindeki milyarlarca insana anında ve hepsine birden ulaştırmaya muktedirdir.

Bir örnek olarak, güçlü ve karmaşık bir medyanın yakın bir geçmişte Irak'a karşı yapılan ve suçsuz bir Müslüman halkın yaşamını, ekonomisini ve askeri gücünü mahveden dehşet verici bir savaşı sürdürmek ve meşrulaştırmak amacıyla kullanılması (ya da yanlış kullanılması) verilebilir. Şimdilerde de kitlelerin, özellikle öğrencilerin İslâm ve Müslümanlar aleyhine beyninin yıkanması ve önyargılı hâle getirilmesi şeklinde uluslararası düzeyde benzeri bir süreç yaşanmaktadır. Batı, Körfezdeki zaferini bir medya zaferi olarak ilan etmiştir. Aslında bu zafer, dünyanın tek süpergücünün üçüncü dereceden gelişmekte olan bir ülkeye karşı yanlı bir medya ve askerî gücün kullanıldığı bir gösteriden başka bir şey değildi.

Eğitim ve kitle haberleşme araçlarının hız, ulaşılabilirlik, çeşitlilik, dayanıklılık, çoğaltılabilirlik ve ekonomiklik açısından ulaştığı karmaşıklık düzeyi korkutucu boyutlara ulaşmıştır. Ancak ekonomiklik (maliyet) faktörü, bütün bu teknolojilere ulaşmaya çalışan fakir ülkelerde büyük zıtlıklar yaşanmasında birinci derecede sorumludur. Hatta her ülke içinde şehir-köy ya da diğer açılardan ulaşılabilirlik yönünden, daha büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Sözkonusu araçların ekonomikliği konusunda fakir ve zenginler arasındaki farklar, makina-insan-metot etkileşimi hususunda büyük problemlere de yol açmaktadır. Meselâ ulaşılabilirlik faktörü, finansé edilebilirlikle bağlantılıdır, bu da öğrenci ailelerinin gelir düzeyiyle ilişkilidir. Düşük gelir düzeyine sahip ailelere mensup bireyler, yüksek gelir düzeyine sahip olanlara nazaran daha fazla bilgisayar fobisi taşıyorlar. Eğitim medyası düşük gelir düzeyli aile ve kurumlar için daha ekonomik hâle getirilmeye çalışıldıkça, ambalaj açısından çekiciliği daha da azalmaktadır.

Televizyon ve bilgisayar gibi elektronik araçların hem aktif hem de pasif kullanımlarının bazı faydaları olsa da, çoğunlukla olumsuz tesir yaptığı söylenmektedir. Bu durum genellikle geniş bir kavramla gizlenir: entropi. Belirtilen olumsuzlukların da bazıları şunlardır: a) Okuma alışkanlığının azalması veya (genelde televizyon gibi görsel medyaya has) pasif dinleme. Televizyonun çok aşırı seyredilmesi kötü mesajların olumsuz tesirlerinin yanında pasif dinlemeye yolaçarak eleştirel düşünme alışkanlığını köreltir; b) Yazma yeteneğinin körelmesi; c) Yoğunlaşma sürelerinin kısalması ve d) Öğretmenler açısından mesajın sözle iletilmesi yeteneğinin gerilemesi. Yalnız, modern eğitim araçlarının avantajlarının dezavantajlarından çok daha fazla olduğu unutulmamalıdır.

Metod. Bu madde hem metodlar hem stratejileri hem de teknikleri ihtiva etmektedir. Haberleşme konusunda Kur'ân ve Sünnette benimsenen ve gösterilen yol gösterici genel ilkeler hikmet, güzel öğüt ve toplumun genel refahı (Nahl sûresi [16]: 125) şeklinde güzel ve dengeli bir biçimde sıralanmıştır. Haberleşme teknikleri Allah'ın verdiği bütün melekelerle uygun olmalı, ancak beşerî hislerin hiçbirisine fazla meyletmiş olmamalıdır. Allah, insanı en iyi bir biçimde, yani en güzel bir orantı ve denge üzere yarattığı için diğer yaratıkların hepsinden üstündür (Mü'min sûresi [40]: 64). Böyle bir üstünlük insanoğlu türü için değil, dengeli bir hayat yaşadığı müddetçe Müslüman ümmet için geçerlidir (Bakara sûresi [2]: 143). Demek ki, başkalarıyla iletişimde dengeli bir yaklaşım, iyi bir Müslümanın önemli bir niteliğidir.

Birçok Müslüman ülke için eğitim ve haberleşme teknolojisi uzmanları tarafından geliştirilen makinaların satın alınması, yukarıda belirtilen haberleşme ilkeleri üzerine bina edilmiş yazılım planlaması, tasarım, geliştirme ve değerlendirme konularında uzman olan profesyonellerin yetiştirilmesinden daha zordur. Uzman eğitim sistemleri tasarımcısı bulma yönünden gelişmekte olan dünyada bir kıtlık yaşanırken, Müslüman ülkelerde durum çok vahimdir. Olayın farkına varılmaması ve sözkonusu eğitim personelinin ülkenin ekonomi planlamacıları ve diğer önemli karar vericilerin eğitmesine destek verilmemesi yüzünden bazı ülkelerde durum daha da şiddetli hâle getirilmiştir. Bu sorun ne kadar erken fark edilirse, karşılaşılabilecek tehditler o ölçüde kolay atlatılacaktır.

Batıda tasarım ve geliştirme metodlarında yaygın olan geleneksel ET, birçok eğitim geliştirme modellerine müracaat etmiştir. Bunlardan Eğitim Sistemi Geliştirme (ESG) diye bilineni birbirini takip eden on basamaktan oluşmaktadır: ihtiyaçların tesbiti, hedef belirlenmesi, görev tahlili, amaçların netleştirilmesi, değerlendirme stratejilerinin geliştirilmesi, araçların seçimi, malzeme üretimi, şekil verici değerlendirme, gerekli düzeltme(ler) ve toplu değerlendirme (Schiffman 1986).

İdrak, his ve psikomotor ile ilgili alanlarda da aşağı yukarı aynı aşamalar takip edilir. Ancak eğitim stratejilerinin tasarlanmasında ve vasıtaların belirlenmesinde bazı farklılıklar görülmektedir. Meselâ idrak alanındaki hedefler için kavramların netleştirilmesine, his ile ilgili hedefler için rollerin belirlenmesine ve psikomotor hedefler için ise örneklere öncelik verilmelidir.

Eğitim teknolojileri arasında insanî değerleri vurgulayan azınlık gruba mensup Johnsen ve Taylor (1991), ET'nin başlangıcından bu yana davranışsalcılığın kıskacında nasıl tutulduğunu açık bir şekilde izah etmektedir. Yazarlara göre bu durumda bir öğretmen, ancak etki-tepki yöntemine göre öğrenen bir öğrencinin sorumluluğunu yüklenir. Önbelirlemeler planlamacılar tarafından yapılır ve böy-

lece planlamacılar genellikle ders araç gereçleri ile sınırlı olan bir hakimiyet sağlamış olurlar. Bütün bunlar eğitimin öğrencilerin zihninde kendilerinin kontrolünde olan veya aktif olarak katılabildikleri bir şey değil de, kendileri üzerinde hasbelkader meydana gelen bir olay olduğu imajını güçlendirmektedir. Clark ve Sugrue (1988) ET'nin bu tuzaktan kurtulması gerektiğini, bunun da ancak paradigmayı davranışsalcılıktan (gittikçe artan oranda rağbet gören) idrak teorilerine kaydırmakla başarılabileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu alanda bilgişlem gibi diğer öğrenim teknikleri de kullanılmalıdır.

ET'nin içine düştüğü başka bir tuzak da geleneksel eğitim tasarımı modellerinin kullanılmasıdır. 1970'lerin başında Syracuse Üniversitesinin Eğitim Geliştirme Enstitüsü (EGÜ)nde geliştirilen bir model örnek olarak verilebilir. Bu tür modellerde eleştirel düşünme, yaratıcılık ve sanat ile ilgili yetenekler açısından önemli bir gelişme kaydedilmesi çok zordur.

Müslüman bir eğitim teknolojü motive edici ve eğitici teknik ve stratejilerin uygulanabileceği bazı sınırlar belirlemelidir. Tabiatıyla, başka bir yerde rağbet gören bir metot hiçbir eleştiriye tabi tutulmadan kabul edilmemelidir. İnsanoğlunu bütün çalışmalarında olduğu gibi, bilim ve teknolojinin her dalında yaptığı katkılardan açıkça anlaşılacağı gibi İslâm, yaratıcılık ve yenilikçiliği teşvik eder. İslâm, toplumla ilgili birtakım uzun vadeli belirtilerin gerçekleştirilmesini savunmaktadır. Bu yüzden İslâm öğrencilerin okumalarını teşvik etme amacıyla pornografinin bir ilgi çekme aracı olarak kullanılmasını tasvip etmez. Maalesef bir gayri müslim öğretmen bunu kullanmıştır (bkz. Abdussabur 1993). Müslüman profesyoneller Batı'dan ve diğer bölgelerden gerekli teknikleri öğrenmek durumundadır. Ancak, İslâmî açıdan caiz olan faydalı araçların kabulü ve uyarlanması aşamasında yapılması gereken çok büyük işler vardır.

Şimdilerde donanım teknolojisinde yaşanan değişimler o kadar hızlı ve yoğundur ki eğitim tasarımcıları otaya çıkan bilim ve mühendislik imkânlarından en yüksek faydayı elde etmede başarısız kalmaktadır. Sonuçta ET'nin geliştirilmesi ve profesyonel eğitim alanında çizilen sınırlar, içerik ve kapsam yönünden güngçetikçe belirsizleşmektedir.

Çevre. Bu maddeyi toplumun medyadan talepleri ile medyanın toplum için yaptıkları arasında etkileşim olarak tanımlayabiliriz. Batıda eğitim alanında karşılaşılan zorluk ve problemler üzerine yapılan araştırmaların çoğu ya öğrenci ile onun maruz bırakıldığı medya arasındaki ilişki hakkında ya da daha dar kapsamlı olup küçük kurumsal öğrenim muhitlerinin yönetimiyle ilgili olmaktadır. Johnny'nin neden okuyamadığı üzerine yapılan eğitim araştırmalarının büyük çoğunluğu, ya Johnny'nin zihni ya da eğitim malzemesinin dili üzerinde yoğunlaşmaktadır. Daha geniş toplumsal faktörlere nadiren temas edilmektedir: Meselâ

kitle iletişim araçlarından verilen ihtilafli ve kafa karıştırıcı mesajlar, sahip olunan değerler, medyaya hâkim olanların ticarî zihniyetli tasarımları ve Batıda çok yaygınlaşan suç, ahlâkî sapmalar ve şu ana kadar bilinmeyen başka hastalıkların vasıflandırdığı bir sosyal çevre.

Evrensel ve sistematik düşünenler -eğitim sistemi tasarımcıları- toplumsal bir sistemin unsurlarından birinde meydana gelen olumlu ya da olumsuz bir değişikliğin diğer unsurları da etkileyeceğini anlamış olmalıdırlar. Bu bağlamda sadece bir unsur (öğrenici) üzerinde vurgu yapılmak suretiyle diğer önemli çevresel unsurlar ihmâl edilmiştir. Böylece aile, yakın çevre, medya ve herhangi bir manevî temelden mahrum olan siyasî, ekonomik ve sosyal değerler çöküntüye uğramıştır. Eğitim ihtiyaçlarının tesbiti, organizasyon yapısının geliştirilmesi ya da daha geniş eğitim reformları için, sosyal çevrenin planlama sürecinin bir parçası olduğu kabul edilmelidir.

Geniş kaynaklara sahip olan ticarî güçlerin topyekün hakimiyeti, Batı'da hayatın bütün alanlarında kâr-amaçlı düşünme olayını yaygın hâle getirmiştir. Kilitse de, sonuçta ortaya çıkan tüketim ve ticaret selinin önünde duramadığı gibi toplumu beşeri ihtirasların yolaçtığı kokuşmuşluktan kurtarma gücünü de kaybetmiştir. Büyük güçlere sahip çokuluslu şirketler gelişmekte olan ülkelere kültürel virüslerin enjekte edilmesinde başarılı olmuştur. Bu ülkelerin çoğu bu tür gelişmelerin kendi halkları üzerinde uzun vadede yapacağı büyük tahripten yankınmaktadır.

Bu tür tehlikelerin farkında olan bazı Müslüman kitleler, hükümetlerini Batılı baskılara karşı koyarak bu kültür istilâsına son vermeye davet etmiştir. Bu davete icabet eden her türlü teşebbüs Batı basınında "İslâmî fundamentalizm tehdidi" damgasını yemektedir. Çokuluslu şirketlerin temel amacı reklamların ve büyük miktarlarda üretilen araçların çeşitli kültürel duyarlılıklara uyarlanabilmesi için yapılan "gereksiz" masraflardan kurtulmaktır. CNN gibi uluslararası şebekeler, Batılı sosyo-ekonomik ve politik norm ve değerleri küreselleştirmek suretiyle yukarıda sözedilen ticarî menfaatlere hizmet etmektedir. MIT'de hazırlanan Medya Laboratuvarı projesinde bunun ipuçları bulunabilir (Brand 1987). Hükümetler ve kamu kuruluşları kendi halkının menfaatlerini savunmak yerine bu dar ekonomik menfaatlere hizmet etmek zorundadırlar. Halkı tatmin etmek ve birşeyler yapıldığı hissini vermek için ahlâkî değerleri medyada basitçe tartışmak suretiyle ticarî faaliyetlerde ahlâkî boyutun zorunlu hâle getirilmesi gözardı edilmiştir.

ET çevresini ilgilendiren başka bir mesele ise, eğitim kurumlarının çizilen sınırlardan dolayı bu sınırların bulunmadığı durumda sözkonusu programlardan faydalanabilecek olan kayıtsız öğrencilere ulaşamamasıdır. Akademik çevrede

öğretmenlerin yeni teknolojilere karşı gösterdiği direniş bazen sendikaların imalat sanayiine robotların girişine karşı işlerinden atılma korkusuyla gösterdiği direniş çok benzemektedir.

Ölçme: Bütün araştırma kıstasları bağımsız değişkenlerden herbirine göre değişiklik gösterir. Medya araştırmaları, tarihî olarak çeşitli aşamalardan geçmiştir: aracın kullanımı; aracın etkileri; ve aracın geliştirilmesi (Wimmer ve Dominick 1991). Halihazırda yapılan ET araştırmaları çok seyrek ve dağınık halde olup gelişmemiş araçlarla yapılmaktadır.

1960'larda çok sayıda araştırma yapılmış, medya ya da medyanın bir yönü bağımsız değişken olurken öğrenme olayı temel bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. Clark ve Sugrue (1988) şu tavsiyede bulunmuşlardır:

İleride yapılacak araştırmalarda, öğrenim için gerekli şartların belirlenmesi mutlaka hedeflenmelidir. Demek ki bazı öğrenim hizmetlerin de başarı elde edebilmek için gereken idrak yöntemlerine şekil veren bir eğitim aracının kendine has yönleri tesbit edilmelidir.

Şimdilerde diğer mühendislik dalları gibi ET'nin de bir uygulamalı sosyal bilim olduğunu düşünen bir eğilim bulunmaktadır. Bu yüzden artık sonuç-kaynaklı araştırmalara değil, karar-kaynaklı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. ET araştırmalarının çoğu doğası gereği değerlendirme yapıcı olmalı ve nedensellikte sınırlanmamalıdır. İslâmî bakış açısına göre mesajın ve kullanılan vasıtanın yaptığı etkiler, İslâmî ilkelere uyup uymaması yönünden değerlendirilmelidir. Bu uzun bir iştir. Onun için net genel ve özel ölçme kıstaslarının belirlenmesi, Müslüman eğitim planlamacılarının, tasarlamacıların ve değerlendirmecilerinin bir görevidir. Beklenen norm veya kıstaslardan gayri müslim ET uzmanları eliyle gerçekleşen her türlü sapma(lar) gayr-i müslimlere atfedilmelidir. Tam tersine Müslümanlar bu tür sapmaları kendi hataları olarak değerlendirmelidir.

Muhtemel Gelişmeler. ET'nin problemli yönlerini tartıştıktan sonra, sıra bu alanda gelecekte sözkonusu olabilecek bazı olumlu yönelişlere değinmeye gelmiştir. Ely (1991) bu anlamda aşağıdaki ihtimalleri sıralamaktadır:

1. Öğrenci kitlesindeki çeşitlilik eğitimin yaygınlaştırılması konusunda çeşitli alternatif sistemlerin geliştirilmesine yol açacaktır.
2. ET'nin tarihî seyri açısından, iş, endüstri ve hükümet çevrelerinde strateji geliştirme ve diğer konularda yeni teknolojilerin geliştirilmesine yönelik artan bir talep görülecektir.
3. ET mezunları için özellikle geri kalmış uluslararası piyasada yeni iş imkânları doğacaktır.

4. Uydu kursları için ve etkileşimli videoların ve diğer gelişmiş teknolojilerin kullanılmasında gerekli olan eğitici personel için artan bir talep sözkonusu olacaktır.
5. Modern dillerde ve diğer gelişmekte olan dillerdeki elektronik veri tabanlarına ulaşmayı isteyen öğrenci sayısı artacaktır.
6. Daha gelişmiş uzman sistemler (yani kullanım kolaylığı olan, menülü, sesli-dokunmalı) daha yaygın olarak kullanılacaktır
7. Öğrencilerin kendi ortamlarına hakim olma noktasındaki kişisel istekleri artacaktır.
8. ET, eğitim kurumlarının kendilerine yöneltilen talepleri karşılamaları amacıyla eğitim kurumlarına yardım edecektir.

Sonuç ve Tavsiyeler

Batı bugüne kadar çok büyük bilimsel ve teknolojik ilerlemeler kaydetmiştir. Eğitim-iletişim teknolojileri alanında yazılım ve donanım yönünden gerçekleşen gelişmeler, Batının özellikle soğuk savaş sonrası dönemde dünyanın geri kalan kısmını hemen hemen her yönden kontrol altında tutmasını mümkün hâle getirmiştir. Müslümanlar teknolojiyi, nasıl yönetileceğini ve mesaj tasarımının psikolojik temelleri ile iletişim teorilerini öğrenmek zorundadırlar.

Kitlelerin inançları, tutum ve davranışları arasındaki kaçınılmaz bağ açısından, sözkonusu iletişim teknolojilerine kimin hâkim olduğu sorusu herkes için çok büyük bir önem arz etmektedir. Bu konu şu sorulara da bütünüyle bağlıdır: Hâkim ulusların değerleri nelerdir, dünyanın geri kalan kesimine hangi mesajları veriyorlar ve bu mesajların etkileri nelerdir? Bu makalede eğitim teknolojisinin çeşitli yönleriyle ilgili bu ve benzeri sorulara İslâmî bir bakış açısıyla işaret edilmeye çalışılmıştır. Sözedilen konular şu kategoiler altında sınıflandırılmıştır: beşeriye, mesaj, vasıta, metod, çevre ve ölçme.

ET ile ilgili konulara hem Batılı hem de İslâmî bakış açılarıyla yaklaşıldığı zaman birçok ortak noktalar bulunduğu görülecektir. Ancak Batılı görüşte bulunan dar ekonomik hedefler İslâmî görüşün sahip olduğu insan hayatını ilgilendiren daha kapsamlı düşüncelerle taban tabana çelişmektedir.

İTD (inanç + tutum + davranış) bağı konusunda tavsiyelerimiz:

İnanç. Kısacası iletişim teknolojisinin hikmet, güzel öğüt ve başkalarına karşı yumuşak (müşfik) olma ilkeleri üzerine bina edilmesi gerektiği; ahlak ile teknolojinin farklı olduğu ve her ikisinin de önemli olduğu konuları inanç kavra-

mı içinde değerlendirilmelidir.

İlgili faktörlere gelince, a) dengeli ve evrensel ahlâkî değerlere duyulan ihtiyacın anlaşılması ve modern teknolojinin çok çeşitli dinamik güçlere sahip oluşu ve hızının farkına varılması; b) manevî, eğitimle ilgili, sosyo-kültürel, siyasî ve ekonomik alanları da kapsayan kavram belirlenmesi; c) herşeyin helâl ve haram gibi İslâmî ilkelere göre planlanması, organizesi, tatbiki ve değerlendirilmesi için gerekli yönetim yeteneklerinin anlaşılması; d) Müslüman eğitimcilerle olumlu ve dengeli eğilimlere sahip olan diğer eğitimciler arasında etkili bir iletişimin tesisi; ve e) Müslümanların ne zaman donanım teknolojik ve mühendisliği ile yazılım eğitim teknolojisi alanlarına el atsalar, bütün bilim ve bilgi dallarında dünyaya büyük fayda ve katkılar sağladıkları şeklindeki inancın kesinlik kazanması.

Tutum. Bu unsur etkili bir eğitim-iletişim teknolojisinin belirlenmesi ve uygulanması aşamalarında sahip olunan istek ve kararlılığa (yani ihtiyaçların tesbit edilmesinden bunların içtenlikle uygulanmasına geçiş) işaret etmektedir. Bu tutum değişikliği sayesinde genel hedefler ve özel amaçlar daha net, daha eleştirel ve daha analitik bir şekilde görülebilecektir. Toplumu yönetenlerin ve ekonomik ve eğitim politikaları geliştirenlerin ET'in önemini kavramalarını ve -mesleği ne olursa olsun- herkesin öğrenme ve/veya eğitim sürecine katılmasını sağlamak bu amaçlar arasındadır. Büyüklüklerine bakılmaksızın bütün organizasyonlar (yani camiler, topluluk merkezleri, kütüphane ve müzeler, özel veya kamu kuruluşları) eğitim ve öğretim sürecine katılmalıdır. Son olarak tesbit edilmiş amaçlara ulaşılabilmek için sıhhatli bir plan ve politika tasarlanıp uygulanmalıdır.

Davranış. Geliştirilen planın uygun politikalar ve ölçüm kıstasları kullanılarak uygulanması, ET uzmanlarını eğitecek ve geliştirecek profesyonel kurum ve kuruluşlarının tesis edilmesini veya güncelleştirilmesini gerektirir. Ayrıca seminer ve çalışmalar düzenlemesi, eğitim/iletişim teknolojisi bünyesinde resmi eğitim ve öğretimin sağlanması; ve ET'nin idrak (inanç), his (tutum/tavır), ve gayret (davranış) konularındaki öğrenim üzerindeki tesirinin zamanında ve doğru bir biçimde ölçülmesi aynı kategori içerisinde değerlendirilir.

KAYNAKLAR

- Abdus-Sabur, Q. "Towards Establishing an Islamic Philosophy of Education." Bu makale MSA-IIIT seminerinde 5 Şubat 1993 tarihinde sunulmuştur.
- Bednar, A. e. al. "Theory into Practice." Bu çalışma AT&T şirketi tarafından desteklenmiştir. Bloomington, Indiana: Center fo Excellence in Education, Indiana University, 1991.

- Brand, S. *The Media Lab: Inventing the Future at MIT*. New York: Viking, 1987.
- Clark, R. and B. Sugrue. "Research on Instructional Media 1978-1988." *Instructional Technology: Past, Present and Future*, ed. G. Anglin. Englewood, CO: Libraries Unlimited, 1991.
- Ely, D. "Trends and Issues in Instructional Technology, 1989," *Instructional Technology: Past, Present and Future*, ed. G. Anglin. Englewood, CO: Libraries Unlimited, 1991.
- Al-Faruqî, I. R. *Al Tawhîd: Its Implications for Thought and Life*. Herndon, VA: IIIT, 1992.
- Johnsen, J. and W. Taylor. "Instrucional Technology and Unforeseen Value Conflicts: Toward a Critique." *Instructional Technology: Past, Present and Future*, ed. G. Anglin. Englewood, CO: Libraries Unlimited, 1991.
- Schiffman, S. "Instructional Systems Design: Five Views of the Field." *Instructional Technology: Past, Present and Future*, ed G. Anglin. Englewood, CO: Libraries Unlimited, 1991.
- Siddiqui, D. "CIRTAD: A Comparative International Research in Training and Development." Bu çalışma 1988 tarihinde ASTD'nin Yıllık Toplantısında sunulmuştur, Boston, Massachusetts.
- Tickton, S. Ed. *To Improve Learning: An Evaluation of Instructional Technology*, Vol. 1, New York: R.R. Bowker, 1971.
- UNESCO. *Education and Informatics: Strengthening International Cooperation*. Paris: UNESCO, 1989.
- Wimmer, R. and J. Dominick. *Mass Media Research: An Introduction*. 3. baskı. Belmont, CA: Wadsworth, 1991.

Çeviren: Halim Sırçancı